

MİR MEHDİ HAZANİ'NİN "KİTAB-I-TARİH-İ KARABAĞ" ESERİNDE HAMSE MELİKLERİNİN MENŞEİ HAKKINDA

On Mir Mehdi Khazani's "Kitab-i-Tarikh-i Karabakh"
About the Genesis of Khamsa Meliks

Samir HASANOV*

e-posta: sami_hasan@mynet.com

Özet: Muasır günümüzde güncel bir problem olan Karabağ meselesi hakkında Ermeni tarihçilerinin gerçek dışı iddialarını ortaya çıkarmak için Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" adlı eseri üzerine araştırma yapmak büyük önem arz etmektedir. Çünkü bu eserde Ermeni tarihçilerinin iddialarının yalan olduğunu kanıtlayan birçok delil mevcuttur.

Bu kitapta yer alan orijinal bilgilerden biri, Hamse meliklerinin kökeni hakkındadır. Mir Mehdi Hazani'nin günümüzde tartışmalı mesele olan Karabağ'ın Hamse meliklerinin kökeniyle alakalı yorumları, diğer "Karabağnâmeler" in yazarlarının malumatlarından daha zengin ve daha objektiftir. Bu makalede biz okurlarımıza tipik Ermeni tarihçisi Raffin'in (1835-1888), Hamse meliklerinin menşei hakkındaki yorumlarına karşı olan Hazani'nin eserindeki tarihi gerçekler hakkında malumat vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mir Mehdi Hazani, hamse melikleri, Karabağ

Abstract: It is important to do research on Mir Mehdi Khazani's "Kitab-i-Tarikh-i Karabakh" (A book of Karabakh history) in order to reveal the false claims of the armenian historians about the actual Karabakh problem. Because there are lot's of facts which prove the false claims of the armenian historians.

One of the original information existed on this work about the genesis of khamsa meliks (kings, tsars). Mir Mehdi Khazani's comments about the genesis of Karabakh khamsa meliks which is actual nowadays are richer and more objective than the comments of other authors of "Karabakhname". In the article we'll try to inform readers about the historical realities in Khazani's work against "typical armenian

* Lenkeran Devlet Üniversitesi doktora öğrencisi

historian" Raffin's (1835-1888) inventions about the genesis of khamsa meliks.

Key Words: Mir Mehdi Khazani, khamsa meliks, Karabakh

Giriş

Karabağ Azerbaycan'la birlikte dünyanın da en eski tarihine sahip yerleşim merkezlerinden biridir. Bu kadim diyarın hanlıklar devri tarihinin (XVIII.-XIX. asırlar) araştırılması için Mirze Adıgözel Bey'in "Karabağname", Mirze Camal Bey Cavaşir Karabaği'nin "Karabağ Tarihi", Mirze Yusif Karabaği'nin "Tarih-i-Safi", Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", Ahmed Bey Cavaşir'in "1747-1805 tarihlerinde Karabağ hanlığının siyasi durumu hakkında", Rzakulu Bey Mirze Camal Oğlu'nun "Penah Han ve İbrahim Halil Han'ın Karabağ'da hakimiyetleri ve o zamanın hadiseleri", Mirze Rehim Fena'nın "Tarih-i Cedid-i Karabağ" vb. eserlerde yeterince değerli bilgiler vardır. Kendine has orijinalliği ve tarafsızlığıyla öne çıkan Mir Mehdi Hazani'nin "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" adlı eseri ise zikredilen çalışmalar içinde önemli bir yere sahiptir.

Mir Mehdi Hazani "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" eserinde Karabağ hanlığının kurulmasından (1747), Türkmeçay antlaşmasına (1828) kadar ki tarihi hadiseleri aydınlatmaya çalışmıştır. "Kitab-ı Tarih-i Karabağ"ın uzun süre basılmaması bu eserin tarihçi âlimlerin dikkatlerinden kaçmasına sebep olmuştur. Bu değerli tarihi menbayı dikkatle araştırırken görülüyor ki, eserde XVIII. asırda ve XIX. asrın başlarında Karabağ'ın, aynı zamanda Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın, bundan başka bütün Güney Kafkas'ın ve Ön Asya'nın hayatında yaşanmış karmaşık siyasi ve sosyal gelişmelerin tarafsız şekilde aydınlatılması, bazı karanlık çıkarlara açıklık getirilmesi, bozuk zihniyetli Ermeni'lerin canhıraşane dünyaya yaymaya çalıştıkları gazezli yalanlarını boşa çıkarmak için önemli bilgiler vardır. Bugün kendini Karabağ'ın "yerlileri" gibi göstermeye çalışan, fakat zaman zaman "oraya gelme" olduklarını itiraf eden bozuk zihniyetli komşularımızın sahte, uydurma ve asılsız iddialarına karşı Hazani'nin eserinde vermiş olduğu tarihi hakikatleri okuyucuya ulaştırmayı kendimize borç bildik.

Hazani'nin verdiği malumatlardan belli oluyor ki, Karabağ Hanlık'ı Safeviler Devleti'nin çökmesinden sonra hâkimiyete geçen Nadir şah Efsar'ın katli (1747) sonucunda XVIII asrın ortalarında kurulmuş hanlıklardan biridir.

Karabağ Hanlık'ının kurucusu Penah Han eski zamanlardan burada yaşamış olan Cavaşir iline yerleşmiştir. Savaşlarda kahramanlık göstermiş cesaretlili, yetenekli askeri komutan olduğundan İran hükümdarı Nadir Şah'ın ordusunda hizmet etmiştir. O devirde Şah rejiminin zulmüne ve artan adaletsizliğe dayanamayan Penah Han orduyu terk ederek Karabağ'a geri dönmüştür. 1747 tarihinde Nadir Şah öldürüldükten sonra askeri

operasyonları başarıyla yürüterek, bütün Karabağ'ı hâkimiyetine almış, burada feodal devleti-Karabağ Hanlık'ını kurmuştur.

Merkezileştirilmiş devlet kurmak için Penah Han harici düşmanlara karşı mücadele yürüttüğü bir ortamda hanlığın dahilinde bölücü siyaset yürüten Hamse meliklerine karşı da mücadele vermek zorunda kalmıştır. Şeki ve Şamahı Hanları'nın Karabağ'a seferini önledikten sonra Penah Han her şeyden önce, meliklerle bu meseleyi çözme kararına geldi. Nadir Şah'ın seferlerinin aktif katılımcısı olan ve onun ordusunu erzakla temin eden beş Karabağ melikinin belli imtiyazları vardı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra onlar bu imtiyazlardan mahrum edildiler ve yeni kurulmuş Karabağ Hanlığına karşı düşman mevki aldılar.

Hamse Meliklerinin Menşei

Ermeni iddialarından biri de, özellikle Hamse meliklerinin kökeni ile ilgilidir. Hamse melikliklerini "Artsah Ermeni Devleti" olarak göstermeye çalışan Ermeni tarihçileri meliklerin Penah (1747-1763) ve İbrahim Halil Han'la (1763-1806) yürüttükleri mücadeleyi "Ermeni halkının istiklâliyet savaşı" olduğunu iddia ediyorlar. Mir Mehdi Hazani (1819-1894) ile aynı devirde yaşamış, asıl ismi Akop Melik Akopyan olan Raffi'nin (1835-1888) 46 bölümden oluşan "Hamse Meliklikleri" kitabı bu yalan iddialarla "süslenmiştir".

Sözde Ermeni tarihçileri bu düşmanlığı ne kadar etnik farklılığa bağlasalar da, bunun bir tarihi dayanağı yoktur. İşbu konuda G. Memmedova, Karabağ'ın Hıristiyan melikleri, Karabağ'ın Azerbaycanlı nüfusu ile birlik oluşturduğunu ve onlar da kendilerini Alban bildiklerini kaydediyor. Onların Karabağ beylikleriyle, sonra ise Karabağ Hanları ile mücadelesi etnik farklılıktan değil, bölücü niyetlerinden kaynaklanmaktadır¹.

Mir Mehdi Hazani "Kitab-ı Tarih-i Karabağ"ın dördüncü bölümünde bu melikliklerin kurulması ve kökeni hakkında bilgi veriyor. Bu Karabağ'daki, beş mahal bundan önce Hamse yerleri diye kullanılmış, şimdi her birisi bir gayri isim ile adlanırlar, çünkü bu zikredilen yerler adet haysiyetiyle beş olduğu için Hamse demişlerdir. Zira ki, Arap dilinde beş rakamına "Hamse" derler. Bu yerlerden birisi de Dizak mahalıdır. Dizak mahalının melik'i Melik Yegan idi, asılları Lori'den (Lori - Azerbaycan'ın yerleşim mekânlarından biridir. Taşır da adlanan bu mekân XIV. asırda yıkılmıştır. 1921 yılında ise resmen Ermenistan SSCB'ye katılmıştır) gelmedirler ve geçmişten söz sahibi müteber meliklerdirler. Hususen, merhum Nadir Şah'ın devrinde ve onun saltanatı zamanında oldukça terakki

¹ Мамедова Г. "К вопросу о христианских меликах и меликствах Северного Азербайджана в XVIII в". Сб. статей : "Кюрекчайский договор-200". Баку, 2005, с. 73.

etmişlerdir².

Prof. Şahin Ferzeliyev "Kitab-ı Tarih-i Karabağ" eserinde çok önemli tarihi gerçeklerden bahsederken şunları kaydediyor : "Kitapta en muteber bilgilerden biri de bu sözdür; "Ermenilerin dedeleri (Hazani'nin ifadeleriyle "asılları"! - Şahin Farzaliyev) Karabağ topraklarına gelmedirler"³.

Meliklerin Karabağ'a gelme olmasını Ermeni tarihçisi Raffi de tasdik ederek şöyle yazıyordu: "Karabağ'da hükümrانlık eden meliklerden yalnız Haçın Meliki yerli idi. Diğer melikler buraya sonradan gelmiştir⁴. Burada bir daha klasik bir "Ermeni hastalığı"nın şahidi oluyoruz. Böyle ki, doğru olarak kabul ettiğimiz bir cümlede bile yalan bir iddia vardır. Karabağ'da Ermeni meliklerinin "hükümrانlığı" hakkında hiç bir şey mevzu bahis değildir. Çünkü, onlar "melik" (mülk sahibi) rütbesi taşıyordu ki, XVII.-XVIII. asırlarda bu unvan "feodal basamağı"nda han, sultan vb. unvanlardan sonra geliyordu. Raffi kitabında meliklerin Karabağ'a gelme olduklarını kendisi de itiraf etse bile, kitabının başka sayfasında buna tam zıt bir fikir beyan eder: "Öz vatanında devletler kuran Ermeniler"⁵. Buradan böyle bir soru ortaya çıkıyor ki, ne zamandan Raffi'nin kendisinin de kaydettiği gelmeler için Karabağ "öz vatan" olmuştur? Kitaptaki zıtlıklar bir daha ispat ediyor ki, bu uydurmaların tarihi gerçeklerle hiç bir ilişkisi yoktur.

Mirze Yusif Karabağı "Tarih-i Safi" eserinde Dizak mahalı hakkında yazıyor: "Dizak mahalıdır ki, boyu Akere nehri ve Kültepe'den başlayarak Maltepe'ye kadar, eni ise Araz nehrinden Hurat dağına kadardır. Bu mahalın torpağı çok verimlidir. Araz nehri boyunca bir kaç büyük şehir vardı. İşbu şehirler dağılmış ve şimdi onların ancak harabalıkları kalmıştır. Onların melikleri geçmişte Rum'dan [Osmanlı Devleti kastediliyor - Samir Hasanov] gelmiştir"⁶.

Mirze Yusif, Dizak meliklerinin Rum'dan geldiğini kaydetse de, Ermeni tarihçisi Raffi "Hamse Meliklikleri" kitabında Hazani'nin dediğini tasdik ederek yazıyor; Melik Yegan'ın ecdadı XVI. asırda Lori mahalının Artı köyünden göçerek Karabağ'ın Dizak mahalının Tuğ köyünde yerleşmişler. Raffi aynı zamanda şunları kaydediyordu ki, Karabağ Hanı İbrahim Han'ın takiplerinden kurtulmaya çalışan Melik Yegan evladı İslam dinini kabul etmiştir. Lakin ecdadının, yani Melik Yegan'ın dinini unutmuyarak her yıl Hıristiyan dini bayramlarını da kutlardı⁷. Bu da tipik bir Ermeni münafıklığıdır. Ecdadından geri kalmayan Raffi, bunu kitabında

² Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", Azerbaycan Milli İlimler Akademisi El yazmaları Enstitüsü. B-518 şifreli nüsha. s. 13b.

³ Mirze Adıgözel bey, "Karabağname", "Karabağnameler" (tertip eden Akif Ferzeliyev), I kitap, Bakü, 1989, s. 117.

⁴ Раффи. "Меликства Хамсы". (Перевод с армянского Л. М. Казаряна) Ереван, 1991. (http://armenianhouse.org/raffi/novels-ru/khamsa/meliksi1_14).

⁵ Раффи. "Меликства Хамсы".

⁶ Мамедова Ф. "Истина о Гарабагской проблеме" // Сб. статей : "Кюрекчайский договор-200". Баку, 2005, с. 12.

⁷ Раффи. "Меликства Хамсы".

büyük bir iftihar hissi ile yazıyor.

Penah Han'a düşman konumunda olan Melik Yegan evladının teslim olması hakkında Hazani şöyle yazıyor: "Şul Yegan'ın evladı çok müddeti-mütemadi Penah Han ile adavetler ederek, düşman oldular. Çok zamanlar cenk ve münazire kıldılar. Aralarında uzun zaman-ı tevil ve naizey-i katl ve ateş-i cidal müşteil olup, gah-i galib ve gah-i mağlup olmuş. Aher-ul emr Penah Han'ın kendisine ve evladına Hakk-ı Teala yarlık etmiş, onları mağlup ve menkup kıldılar ve tesellüt-i tamam ile galip ve faik oldular"⁸.

Penah Han'ın hakimiyetini gönüllü olarak kabul eden tek meliklik Verende idi. Ama Verende Meliki Melik Şahnezer'i buna mecbur eden sebepler vardı. Verende mahalı hakkında Hazani şöyle yazıyor: "Melikleri Şahnezergillerdir ki, onların aslı dahi Göyçe çevresindedir. Oradan firar ederek gelmişler ve Karabağ'ın Verende mahalında melik ve hükümrân olmuşlar"².

Verende meliklerinin asılları hakkında Ermeni tarihçisi Raffi belirtiyor ki, aslen Göyçe mahalının Mezre köyünden olan Şahnezer melik unvanını I. Şah Abbas'a gösterdiği hizmete¹⁰ göre almıştır¹¹.

Sonra Raffi onların Göyçe mahalından Karabağ'a göç etmeleri hakkında şöyle yazıyor: "Kafkas dağlarının 1682 yılında Göyçe mahalını tahrip edici seferler zamanı Melik Şahnezer'in oğlu Hüseyin ve kardeşinin oğlu (Melik Mirzebey'in) Melik Baği Göyçe gölünün sahillerini terk ederek Karabağ'a göç ettiler. Verende mahalının Çanakçı köyüne yerleşen bu melikler kısa bir zamanda burada kale, kilise vs. inşa ederek buraya yerleştiler"¹². Raffi'nin verdiği bilgilerde dikkat çeken hususlardan biri de Verende meliklerinin taşıdığı isimlerdir. Neticede, hem "Karabağname" yazarlarının, hem de Ermeni tarihçilerinin kitaplarında zikredilen Şahnezer, Hüseyin, Mirzebey, Baği, Cemşid, Hurizad isimlerinin Ermenilere ait olmasına inanmak mümkün değil. Ermeni tarihçileri bu isimlerin sonuna yalnız "yan" ekini ilave etmekle adı geçen meliklerin Ermeni olduğunu iddia ediyorlar. Fakat kaynaklarda buna rastlanmamaktadır.

Raffi'nin uydurmalarından biri de, bu neslin Karabağ'da üstünlük kazanmaları hakkında söylediği masaldır ki, bunun hiç bir tarihi esası yoktur. O belirtiyordu ki, 1721 yılında dağlılar Şirvan, Şeki ve Gence'yi yağmaladıktan sonra Verende mahalına yaklaşmışlar. Bu zaman melik Baği onları mağlup ederek ülkeyi dağınıklıktan kurtardı. Bu hadiseden sonra Melik Baği'nin nüfuzu arttı ve herkes onunla hesaplaştı¹³. Bu bilgi de uydurmadan başka bir şey değildir. Çünkü 1721 yılında dağlıların Şirvan,

⁸ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 13b.

⁹ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 14a.

¹⁰ I. Şah Abbas Tiflis seferinden geri dönerken Göyçe mahalında Melik Şahnezer'in misafiri olmuştur.

¹¹ Раффи. "Меликства Хамсы".

¹² Раффи. "Меликства Хамсы".

¹³ Раффи. "Меликства Хамсы".

Şeki ve Gence'yi yağmalamaları hiç bir kaynakta geçmiyor. Yalnız 1721 yılında Şirvan isyancılarının lideri Hacı Davud ve müttefiki Kazıkumuhlu Surhay Han Şamahı, Bakı ve Derbend'e hücumu bize malumdur ki, bu da halk isyanı idi. Burada hiç bir yağma mevzu bahis değildir¹⁴.

Melik Şahnezer'in Penah Han'a itaat etmesinin sebeplerini Mir Mehdi Hazani ayrıntıları ile şu şekilde açıklıyor: "Evvel keyfiyeti bu çeşittir ki, Melik Şahnezer'in amcası Melik Hüsü, Verende mahalında melik ve hükümrân olmuşlar. Melik Şahnezer bazı küçük sebeplerden dolayı amcası Melik Hüsü'yü öldürdü ve kendisini onun yerinde meliklik mesnedinde oturdu. Bu sebepten dolayı bütün Hamse melikleri onun bu çeşit hareketi sebebinə ona müddei ve düşman oldular"¹⁵.

Melik Şahnezer düşman konumu almış Gülistan, Çilebörd ve Dizak meliklerinin ona karşı ittifaka girmelerini nazara alarak Penah Han'ın huzuruna gitmiş ve ona itaat göstermiş. Bu tedbiri ile Melik Şahnezer düşmanlarından kurtuldu ve Penah Han'a ve oğlu İbrahim Halil Han'a sadık kaldı. Hazani bunu kitabında şöyle belirtiyordu: "Elhakk Melik Şahnezer her zaman oğlu Melik Cemşid ile Penah Han'a ve İbrahim Han'a sadakat göstermişler ve onların yanında manzur-i nazar-i atifet olmuşlar ve hiç bir zaman hanlara bir adavet ve hıyanet etmemişler. Hatta Melik Şahnezer'in bir kızı Hurizad Hanım İbrahim Han'ın nikahlı hanımı olmuştur"¹⁶.

Ermeni tarihçilerinin de yazdığına göre Hamse melikliklerden yalnız Haçın Meliki yerliydi. Diğer dört melik Karabağ'a sonradan gelme idiler¹⁷. Haçın mahalı hakkında Hazani bildiriyor: "Eskiden melikleri Melik Hasan Celalyan evladı olmuş ve nesil aradan gittikten sonra bir mustakil melik olmamış ve her devirde birini melik etmişler. Ta Penah Han asırınadek ve şu asırda Haçın mahalında melik Ulubab nevvadesi ihtiyar idi. Çün Penah Han azm-ı cezam eyledi ki, ehali-yi mahal-i Haçını kendi itaatine getirsin. Önce onlara teklif ederek davet etti. Gördü ki rahatlık ile icabet ve itaat kabul etmezler ve ondan sonra süvariler cem edip onları bozguna uğrattılar"¹⁸.

Mir Mehdi Hazani'nin de Hasan Celalyan olarak kaydettiği Hasan Celal ve Haçın melikliği hakkında Feride Memmedova çok ilginç malumat vermektedir. O, kitabında şöyle yazıyordu; XII.-XIII. asırlarda Karabağ'da Haçın Devleti olarak bilinen Alban Devleti'nin en meşhur hükümdarı Mehrani sülalesinden olan Hasan Celal olmuştur. Bu değerli Azerbaycan şahsiyetini de Ermenileştiren Ermeniler onun adını Hasan Celalyan olarak gösteriyorlar. Oysa ki, her hangi bir tarihi belgede böyle bir isim geçmemektedir. Hasan Celal'in devrinde gelişen Alban Haçın knezliği hatta monumental anıtlar inşa etmeği becermekteydi. Bunlardan en meşhuru ise Kansazar manastırındır. Üzerinde "Albaniya Ana Kilisesi", "Alban halkı için"

¹⁴ Azerbaycan tarihi, III cilt, Bakü, 1999, ss. 356-357.

¹⁵ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 14b.

¹⁶ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 15a.

¹⁷ Раффи. "Меликства Хамсы".

¹⁸ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 15b.

olan yazılara rağmen, Ermeniler bu anıtı da Ermeni kilisesi olarak sahiplenmişler¹⁹. Ermeni hayâsızlığı hiç bir sınır tanımamaktadır. Hatta, Raffi kitabında Şeki Hanı Hacı Çelebi Kurban oğlunun dahi “Ermeni asıllı” olduğunu hiç bir dayanağı olmadan ve çekinmeden yazmaktadır²⁰.

Mirze Adıgözel Bey şöyle yazıyor: “Melik Ulubab Haçın’da muhtelif köylerden ve farklı farklı kasabalardan ordu adına serserileri topladı. Ballıkaya’yı siper ederek merhum Penah Han’a karşı isyan kaldırdı. Behiştlik merhum Penah Han bu olayı duyunca büyük bir süratle ve azametle hareket etti. O muhkem siperi ve sığnağı nifak ehlinin ittifakı ve ihtilaf ehlinin kalbi gibi bozarak dağıttı... Bundan sonra, Haçın ehli itaat küpesini kulaklarına takarak, sadakat cübbesini omuzlarına attılar. İtaatin evine ayak basarak bir daha düşmanlıktan bahsetmediler”²¹.

Ballıkaya’da Melik Ulubab mağlup olarak Penah Han’ın hakimiyetini tanıdıktan sonra Penah Han Hızırstanlı Melik Mirzecan’ı Haçın’a melik olarak tayin etti. Melik Mirzecan’dan sonra sıra ile oğlu Allahverdi ve torunu Kahraman melik olmuşlar.

Haçın meliklerinin Penah Han’ın müttefiki olmaları hakkında Raffi şöyle yazıyordu: “Melik Mirzecan’ın 1755 yılında Penah Han tarafından Haçın’a melik tayin edilmesi ile Hasan Celal evladının Karabağ’daki hâkimiyetine son verildi. Melik Mirzecan’dan sonra evlatları Melik Allahverdi ve Melik Kahraman Penah Han’a sadık kalarak Karabağ’ın diğer Ermeni melikliklerinin başına büyük musibetler getirmişler”²².

“Kitab-ı Tarih-i Karabağ”da mahalların sıralamasına göre dördüncü Talış mahalıdır. Talış mahalı hakkında Hazani şöyle yazıyor: “Eyyam-i sabikde Şirvan’dan gelme melikleri vardı. Ama onların nesli kesilmiş daha sonra melik Usubgiller tahta geçmişlerdi. Gülüstan kalesini Melik Usub taht-ı tasarrufa getirerek orada sükunet ihtiyar kılmışlar ki, hemen Melik Usub’un orada ihtiyar ve melik olduğu yıllarda Penah Han cülus ederek, onlarla savaşları başladı ve sonda Melik Usub tenha ahde vefa etmeyerek Çilebörd meliki Melik Hatem ile müttefik oldular ve Penah Han ile cenk ve kavgalar kıldılar”²³.

Talış veya diğer ismiyle Gülüstan mahalı Terter nehri ile Kürekçay arasında bulunmaktaydı. “Hamse Meliklikleri” kitabında Talış meliklerinin asılları hakkında Raffi hem ilginç, hem de zıddiyetli bir fikir söylemektedir. O, şöyle yazıyor: “Milliyetçe Udin olan ve Nic köyünde (şimdiki Gebele ilinde) oturan Melik Beyleryanların kendi yurtlarını terk ederek Karabağ’ın Gülüstan mahalına gelmeleri hakkında kaynaklarda hiç bir malumat yoktur.

¹⁹ Мамедова Ф. “Истина о Гарабагской проблеме” // Сб. статей : “Кюрекчайский договор-200”. Баку, 2005, с. 44.

²⁰ Раффи. “Меликства Хамсы”.

²¹ Mirze Adıgözel bey. “Karabağname”, “Karabağnameler” (tertip eden Akif Ferzeliyev), I kitar, Bakü, 1989, s. 38.

²² Раффи. “Меликства Хамсы”.

²³ Mir Mehdi Hazani, “Kitab-ı Tarih-i Karabağ”, s. 16a.

Yalnız XVI. asırda burada [Gülüstan mahalı kastediliyor - Samir Hasanov] yerleşen ilk yerlisi (Türkler onu "kara-yüzbaşı", Ermeniler ise "kara Abov" adlandırıyorlardı - Raffi) sıradan bir insan olmadığı malumdur²⁴. Yine zıddiyetli bir fikir. Raffi burada Udinleri de hayâsızca Ermenileştirmeye çalışıyor. Bununla paralel Raffi bu hakikati kendisi itiraf etse de, sanki bu fikir ona ait değilmiş gibi, "Ermenilerin Hâmse melikleri" fikrini döne döne tekrarlıyor.

Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile muharebesinde büyük kahramanlık göstermiş Çilebörd mahalının meliği Melik Allahkulu hakkında Mir Mehdi Hazani şöyle yazıyor: "Hâmse mahallarından beşinci Çilebörd mahalıdır. Melikleri Melik Allahkulugillerdir ki, onlar da elhakk kadm-i ocak ve sahib-i temterak imişler. Asılları Mağaviz'den²⁵ gelmedir. Gelip Çarmıh kalesine ki, Terter nehrinin arasında bulunur, burayı kendilerine mesken yaparak maliki bilistiklal olmuşlar ve çok şöretler kılmışlar. Böyle ki, Nadir Şah ile Osmanlı Devleti'nin seraskeri Abdulliah Paşa Köprülü oğlu muharebe etmişler. Yapılan savaşlarda Melik Allahkulu çok kahramanlıklar göstermiş ve hizmeter zuhura getirmiştir. O sebebe Nadir ona sultanlık vermiş, halet ve enam ve mensep sahibi eylemişti"²⁶.

Mir Mehdi Hazani'nin yazdığına göre, Penah Han Ağdam'dayken misafiri Nahçıvan Hanı Haydarkulu Han'ın tavsiyesi ile onun yanına gelmiş Çilebörd meliği Melik Allahkulu'yu katletmiştir²⁷. Raffi melik Allahkulu'nun katli olayını kitabında ayrıntısı ile şöyle yazıyor: "1756 yılında Penah Han'la onun hâkimiyetini kabul etmeyen Çilebörd, Taliş ve Dizak melikleri ile barış antlaşmaları yürütmek için Şuşa kalesine değil, tarafsız bir yer olan Amaras manastırına toplandılar. Penah Han buraya sadık dostu Melik Şahnezer'le gelmişti. Melikleri ise burada Melik Allahkulu temsil ediyordu. Manastıra Penah Han'ın görüşüne gelmiş Nahçıvanlı Heyderkulu Han güzel ve yakışıklı bir adam olan Melik Allahkulu'yu Penah Han'la karıştırarak ona tazim etti. Fakat hatasını anladıktan sonra Heyderkulu Han Penah Han'a Sa'di Şirazi'nin bu sözlerini hatırlattı: "Bir hasıra on derviş sığar, ama bir ülkeye iki hükümdar sığmaz".

Nahçıvan Han'ının bu kurnaz sözlerinden sonra Penah Han Ermeni meliklerine son vermeden kendi güvenliğini sağlama alamayacağını anladı. Bundan dolayı da sözünü tutmayarak Melik Allahkulu'yu Şuşa kalesinde zindana attırdı ve bir kaç günden sonra idam ettirdi"²⁸.

Raffi burada Penah Han'ın meliklerle antlaşma imzaladığı taktirde meliklerin antlaşmaya sadık kalmayacaklarını doğru itiraf ediyor. Onlardan kurtulmak için tek yol onları "etkisizleştirmek" idi. Aksi taktirde meliklerin

²⁴ Раффи. "Меликства Хамсы".

²⁵ İrevan eyaletinde XVII asırda Maku nahiyesinden gelenler tarafından oluşturulmuş yerleşim birimi. 1949 "Kahnut" adlandırılmıştır.

²⁶ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 16b.

²⁷ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 17b.

²⁸ Раффи. "Меликства Хамсы".

bölücü faaliyeti hanlıkta ve bütün ülkede yürütülen merkezileştirme işine mani olmaktadır. Onların yabancı güçlerin Karabağ'a hücumunun hayata geçirilmesinde iştirak etmeleri Karabağ hanlığının bağımsızlığına ağır darbe vurmaktadır. Bundan dolayı da meliklerin bölücü eğilimlerini aradan kaldırmak için yapılan önlemlerde etnik savaş olmamış, Karabağ hanlığının bağımsızlığına karşı yönelmiş planlar aleyhine mübarezeydi.

Melik Allahkulu'nun kardeşi Hatem, kısas almak için, eski dostu Talış meliği Melik Usub'la ittifak ederek Penah Han'a karşı mübarezeye başlamışlar. Müttefikler Çarmıh kalesine²⁹ sığınarak 4 yıl Penah Han'a karşı mübareze yürütüyorlar. Penah Han muhasıra halkasını daraltmakla müttefikler Gence vilayetinin Şemkir mahalına kaçıyorlar. Bundan sonra yedi yıl boyunca firari olarak Şemkir mahalında dağlarda saklanıyorlar. Ama bu zaman diliminde de Penah Han'a karşı mübarezeye devam ettiriyorlar. Mir Mehdi Hazani kitabında şöyle yazıyordu: "Ancak şul müddetde Penah Han'ın üzerine her kimse ki, diğer vilayetlerin hanlarından düşmanlık için gelseydi, Penah Han ile kavga ederlerdi. Akıbet-ül emr hiç bir zat Penah Han'la ve İbrahim Han'la başarmayarak mağlup oldular ve Penah Han'a Hakk Teala nusret verdi. Herkes mahalat-i Hamse ve ilati Karabağ küllen itaat ve inkiyat kıldılar"³⁰ (2, 17b).

Netice

Böylece Mir Mehdi Hazani'nin yorumlarından bir daha belli oluyor ki, Karabağ Hanlığının bir kısmı olan Hamse melikleri Haçın melikleri istisna olmakla Karabağ'a sonradan göç etmişlerdir. Onların Karabağ hanları ile yürüttükleri mübarize istiklâliyyet uğrunda değildi. Bu mübareze Ermeni kilisesinin hem maddi, hem de manevi desteği ile yürütülen bölücülük siyaseti idi. Zamanla dinini kaybetmemek için dilini değiştirmiş Hıristiyan Albanlar asimile olarak Ermenileşmiş ve bu iğrenç siyasetin bir aletine çevrilmişlerdi.

Aslında Ermeni problemini ortaya çıkaran en önemli iki faktör vardır: Bunlardan biri kilise, diğeri ise Ermeni milliyetçiliğidir. Bu bakımdan "Ermenilerde Din, Şahsiyet ve Devlet" isimli kitapta Ermeni kilisesinin, Ermeni probleminin ortaya çıkmasındaki rolüne ve Ermeni milletçiliğinin oluşmasında gösterdiği gayretlere belli ölçüde aydınlık getirilmiştir. Kitabın yazarı Mahmud Niyazi Sezgi'nin sözleri ile ifade edersek, Ermeniliği oluşturan etnik, tarihi, medeni, siyasi ve dinî şifreler ve onlar arasındaki ilişkiler tam şekilde tetkik edildikten sonra asıl gerçekler ortaya çıkacaktır. Bu kitapta Ermeni Grigorian kilisesi ile Ermeni milliyetçiliği ve devleti arasındaki ilişkiler tetkik edilmiş olup, kitabın sonunda Sezgin bu kanaate

²⁹ Mirze Adıgözel Bey bu kaleyi Çermuh Kalesi diye adlandırıyor ki, bu da Çilebörd Kalesi'dir - Samir Hasanov

³⁰ Mir Mehdi Hazani, "Kitab-ı Tarih-i Karabağ", s. 17b.

gelerek demiş: “Ermenistan yüksek bölge anlamına gelen bir coğrafi isimdir ve bundan dolayı da o bölgede yaşayan her bir toplumu Ermenistanlı olarak adlandırmışlardır. Hay toplumunun da dahil olduğu Ermenistan halkları IV. asırda Hıristiyanlığı tebliğ eden Grigori'nin etrafında birleşerek, Grigorian kilisesini kurmuşlar. Böylece, bu kilise etrafında kilise cemaati meydana çıkmış³¹.”

Günümüzde Ermeni olarak adlandırılan milletin kaynağı Türk, Hay, Fars, Süryani, Yunan gibi halklara dayanıyor. Sasani ve Bizans imparatorlukları zamanında daha çok baskılara uğradıkları için bu halklar kilise etrafında daha yoğun olarak birleşmişler. Zaman geçtikçe bu baskıların artması sonucu kilise cemaatini daha da yoğun olarak birleştirmiş ve bütünleştirmiştir. Cemaat içindeki gruplardan daha faal olan Ermeniler kendi etnik varlıklarını onlara kabul ettirmiş ve böylece, diğer grupları asimile etmişler. Asimileye uğrayan Grigorian cemaati arasında Türkler ve Albanlar da olmuşlar. Bu tarihi bağlılığı nazara alınca Krikorian kilisesinin Ermeni milliyetçiliğini oluşturmaya cehdetmesi, onları hâkim millet etmek için büyük çaba gösterdiği ortaya çıkıyor. Belirttiğimiz gibi, bütün bunlar da Ermenistan'da Ermeni milletinden olmayan müslüman halkların bölgeden uzaklaştırılmasına sebep olmuş. Ama Ermeni kilisesi bu gün de aynı asimile siyasetini devam ettirmektedir. Yalnız Ermenilerden olan etnik ve dini bakımdan tek milletli olan bir Ermenistan kurmak için kilisenin ve Ermeni devletinin resmi ideolojisi haline gelmiş. Bu siyaset Hay doktrini çerçevesinde bu gün de saldırgan şekilde devam ettirilir. Görüldüğü gibi, Ermeni probleminin esasında Ermeni milliyetçiliği dayanmakta ve bu da günümüzde kendini daha açık bir şekilde hissettirmektedir.

KAYNAKLAR

Azerbaycan Tarihi, 7 cildde. III cilt, Bakü, “Elm”, 1999.

Mir Mehdi Hazani, *Kitab-ı Tarih-i Karabağ*, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü, B-518 şifreli nüsha.

Mirze Adıgözel bey, “Karabağname”, “Karabağnameler” (tertip eden Akif Ferzeliyev), I kitap, Bakü, “Yazıcı”, 1989, ss.5-102.

Mirze Yusif, “Tarih-i Safi”, “Karabağnameler” (tertip eden Nazim Ahundov), II kitap, Bakı, “Yazıcı”, 1991, ss. 5-92.

Мамедова Г. “К вопросу о христианских меликах и меликствах Северного Азербайджана в XVIII в”. Сб. статей : “Кюречайский договор-200”. Баку, 2005, сс. 67-82.

Мамедова Ф. “Истина о Гарабагской проблеме” Сб. статей : “Кюречайский

³¹ Zaman-Azerbaycan Gazetesi, 23 şubat 2008....

договор-200". Баку, 2005, сс.42-57.

Раффи. "Меликства Хамсы".(Перевод с армянского Л. М. Казаряна) Ереван, 1991. (http://armenianhouse.org/raffi/novels-ru/khamsa/meliks1_14).

Фарзалиев Ш. Ф. "Труд Мир Мехди Хазани "Китаби-тарихи-Гарабаг" как ценный источник по истории Карабахского ханства". Сб. статей: "Кюрекчайский договор-200", Баку, 2005. сс. 114-124.

Zaman-Azerbaycan Gazetesi, 23 Şubat 2008.